Lisan-ı Kesbî *

İnsan kültür üreten, yaşadığı dünyayı kültüre dönüştüren bir varlıktır. Kültür üretmek, onun ayırıcı vasfıdır. Taşla kültür üretir, toprakla kültür üretir, renklerle seslerle kültür üretir: binalar kurar, şarkı besteler, resim yapar… Bunun yanında insan dille de/dilde de kültür üretir: şiir yazar, türkü söyler, masal anlatır, felsefe ve bilim eserleri meydana getirir; böylece doğal dille, doğal olmayan bir dil ortaya koyar. Doğanın malzemelerini kullanarak, doğaya, nasıl ki doğada olmayan kültürü ekliyorsa, aynı şekilde doğal dile de doğal olmayan *kesbî* lisanı ekler. *Lisan-ı kesbî*, doğal lisanı kullanarak dilde kültür oluşturmak; dünyayı, hayatı, varoluşu dilde yeniden kurmak demektir.

Şemseddin Sami, modern anlamda, kültür tarihimizdeki ilk dilbilimcidir. Yazdığı eserlerin neredeyse tamamı "lisan" üzerinedir. Lisan konusu merkezinde edebiyat, tarih, coğrafya, kültür ve medeniyet konularına da ilgi duyar. O, dilleri, kültürleri Türkçe merkezinde araştıran, değerlendiren bir dilbilimci, bir aydın, bir düşünürdür. Daha çocukluğundan itibaren, sanki belirli bir işi yapmak için yetişmiş, neredeyse bir düzineye yakın dili bunun için öğrenmiş; Doğuyu ve Batıyı, dini ve felsefeyi, dili ve edebiyatı, tarihi ve coğrafyayı, sosyolojiyi ve antropolojiyi sanki bunun için tahsil etmiştir. Bu geniş kültüre onun yetenek ve çalışma azmi de eklenince ortaya aralarında *Kamus'ul Alâm*, *Kamus-ı Türkî* gibi dev eserlerin de bulunduğu onlarca eser çıkmıştır.

Sami'nin, "Lisan ve Edebiyatımız" başlıklı yazısında *lisan-ı hulkî* ve *lisan-ı kesbî* diye bir ayrıma gittiğini görürüz. Onun dil ve kültür, sanat ve edebiyat, bilim ve felsefe, tarih ve medeniyet konularındaki çalışmalarını bu iki kavram çerçevesinde anlamaya çalışmak olanaklıdır. Şemseddin Sami, bu ayrımı ortaya koyabilmek için başta dilbilim olmak üzere, bilim ve felsefe, sosyoloji ve antropoloji, ilahiyat ve mitoloji, sanat ve edebiyat, tarih ve coğrafya gibi alanlardan da yararlanmıştır. Onun bütün çalışmalarının bu ayrım etrafında şekillendiğini söylemek mümkündür. Biz de bu çalışmamızda, bu iki kavramın ne olduğunu ve ne ifade ettiğini Şemseddin Sami'nin çalışmaları çerçevesinde anlamaya çalışacağız.

(1) Lisan

İnsan, dil sahibi bir varlıktır. Dilde varlığı yeniden kuran, yeniden düzenleyen, yeniden anlamlandıran, yeniden üreten bir varlıktır. Varlık dilde yeniden kurulmadıkça, yeniden dile getirilmedikçe, yeniden üretilmedikçe anlaşılmış ve anlamlandırılmış sayılmaz. Anlam ve değer dile aittir, dilde ortaya çıkar. Bu nedenle, varlığın dille anlaşılması, dilde ifade bulması önemlidir. İnsan ilk önce dille bakar, dille görür, dille düşünür, dille hisseder, dille yaşar, dille ifade eder. İnsanın "dile getiren" bir varlık oluşu, onun varlıkla, hayatla olan ilişkisini tanımlayan bir özelliktir.

---

* Taşdelen, V. (2016). Şemseddin Sami'de Lisan-ı Kesbî. *İki Toplumun Aydını Şemseddin Sami Sempozyumu, Tiran.* Ed. Y. Topaloğlu, A.N. Özdemir, B.B. Acar. Edirne: Trakya Üniversitesi Yayınları, ss. 45-58.

.

Hayvanlarda dil benzeri bir iletişim aygıtı olsa da, lisan gerçek anlamına insanda anlamına kavuşur. İnsan dil ile duygularını, düşüncelerini, ihtiyaçlarını, başkalarına iletir; dil üzerinden başkalarını anlar ve dil ile kendisini başkalarına anlaşılır kılar. "İletişim" onun gündelik hayatının en önemli kısmını oluşturur. İnsan dünyası, baştan sona bir iletişim dünyasıdır. Anlamın oluşturulması ve iletilmesi, dil üzerinden gerçekleşir. Bu nedenle Şemseddin Sami, lisânı, "meram anlatmak" (*ifade-i meram*) olarak tanımlar. Ama yalnız meram anlatmak değil, meramı anlamak da dil üzerinden gerçekleşir. Ona göre lisan, yalnız dil ile telaffuz olunan sedâlarla sınırlı olmayıp aynı zamanda çeşitli işaret ve yazılarla gerçekleştirilen bir araçtır da (Şemseddin Sami, 1997: 10-11). Lisanın içine konuşma dili girer, işaret dili girer, yazı dili girer. Yazı dilinde de bir lisan ortaya çıkar. Dilin özenli, düzgün ve belirli bir amaca yönelik kullanılmasını ifade eden yazı dili, kimi zaman gündelik dilin dışında, farklı bir form olarak kendini gösterir. İşte *lisan-ı kesbî*, daha çok bu kalıcı lisanı ifade eder.

Alman filozof Wilhelm Humboldt, dilin canlı bir yapı olduğu üzerinde durur. Devirlerin, çağların içinden, onu konuşan toplumların, bölgelerin, nesillerin, tek tek bireylerin katkısını alarak günümüze doğru gelir. Bu süreç içinde hem etkiler hem etkilenir, hem inşa eder hem inşa edilir. Hem değişir hem değiştirir. Dil canlı bir yapıdır; tıpkı insan gibi: doğar, yaşar, kimi zaman da ölür. Dil bazı durumlarda hızla değişir ve başkalaşır. Şemseddin Sami'ye göre, bir dilin enkazından yeni dillerin doğduğu da olur" (Şemseddin Sami, 1997: 69). Bununla birlikte dildeki değişmeleri çoğu kez bir insanın ömrü gözlemlemeye yetmez. Ancak yüzyılların akışı izlendiğinde, kronolojik olarak verilen eserler dikkate alındığında söz konusu değişim takip edilebilir.

Her dilin, doğal ve yapay olmak üzere iki tür gelişimi vardır. Şemsedddin Sami bu konuda şöyle der: "Bir lisanın hüsn ü letafet ve mükemmeliyyeti iki türlü olur. Biri tabiî ve hulkî, diğeri kesbî ve sun'î. Birincisi Allah vergisidir, ikincisi bir lisanı söyleyenlerin cehd ü ikdamlarına [çalışma ve gayretlerine] ve zevk-ı selimlerine [estetik beğenilerine] mütevakkıf [bağlı]'dır. Birincisi lisan, ikincisi edebiyattır" (Şemseddin Sami, 1969: 161).

(2) Lisan-ı Kesbî

Lisan-ı Hulkî, dilin yapısı, grameri, kelime bilgisi, ses yapısı ile ilgili bir adlandırmadır. Bin yılların akışı içinde dil doğal olarak bazı değişiklikler geçirir. Doğal dil, olağanüstü bir durum olmadan birdenbire değişmez, birdenbire ortaya çıkmaz, birdenbire ortadan kalkmaz. Dildeki değişmeler, o dili konuşan toplumların hareketliliği ile doğru orantılıdır. Hareketli toplumlar, farklı kültürlerle karşılaşan, farklı kültür ve medeniyet halkaları ile iç içe geçen toplumlardır; onların dilinde bu karşılaşma ve etkileşmeler sonucu daha çok değişme olur. Hareketsiz toplumlarda, değişim hızı yavaş, oldukça yavaş seyreder. Kaşgarlı Mahmud bu durağanlığı şöyle dile getirir: "Dilin saf ve öz hâlini ancak kırsal bölgelerde, köylüler arasında bulabilirsiniz. Şehirli insanlar en az birkaç dil konuşurlar ve dilleri bozulmuştur" (Kaşgarlı Mahmud, 1998: 29). Toplumsal hareketliliğin en az seviyede olduğu kırsal bölgeler, farklı kültürlerin karşılaşma ve kaynaşma alanı niteliğindeki şehir merkezlerine nazaran değişimin daha düşük seyrettiği mekânlardır.

Şemseddin Sami dille ve dilde kültür üretmek anlamında *lisan-ı kesbî* kavramını kullanır. Bu kavram bir düşünce ve kültür insanı için büyüleyicidir; zira kültür tarihini, insanın yeryüzüne kattığı anlam ve değeri *lisan-ı kesbî* ile izah etmek mümkündür. *Lisan-ı kesbî*'de insan zihninin yeryüzünü kavrama ve dile dönüştürme becerisini buluruz.

İnsan, bir dil öğrenerek büyür. Bu dil onun ana dilidir. Hayatı yaşamak, geliştirmek, hayata anlam ve değer katmak dille başlar. Dil, içindeki kültürle, dünya görüşüyle, varlık ve hayat anlayışıyla, insanı eğitir, onun zihniyetini oluşturur. Dil, insanı inşa eder. İnsan bir dili öğrenirken, bir kültürü de öğrenir; o kültürün dünya görüşünü, hayat anlayışını da öğrenir. Dağa "yüce", denize "engin", gökyüzüne "sonsuz", dünyaya "fanî" demeyi de öğrenir. Dille birlikte değeri, iyiyi ve kötüyü, güzeli ve çirkini, doğruyu ve yanlışı, haklıyı ve haksızı da öğrenir; dille birlikte yaşamayı, dille birlikte hayata anlam ve değer katmayı da öğrenir. Wilhelm Humboldt, bir ulusun dilinin o ulusun ruhunu, özünü oluşturduğunu söyler. Şemseddin Sami de şöyle der: "Akvam u ümemin [kavim ve milletlerin] mevcudiyyet-i siyasiyye ve ma'neviyyeleri başlıca lisanlarının derece-i intizam ve mükemmeliyetine tâbi'dir" (Şemseddin Sami, 1969: 161).

Doğa ne kadar zengin olursa olsun, asıl olan insanın ona kendini katabilmesi, doğa ile bir yaşama kültürü oluşturabilmesidir. *Lisan-ı kesbî* de doğal dile insanın kendisini eklemesi, kendisini katmasıdır. O, *lisan-ı hulkî* ve *lisan-ı kesbî* derken, dilin inşa eden, ama aynı zamanda inşa edilen canlı bir aygıt olduğunu düşünür. İnsanın dil, dilin de insanla birlikte yaşadığını söylemek ister. *Lisan-ı kesbî*, doğal dilin işlenmesidir. İnsan doğal dili işleyerek kültür ve yeni anlam alanları oluşturur. Gölün ve dağların muhteşem ve büyüleyici olması insana ait bir değerlendirmedir. Doğanın muhteşem olması, bir bilince ulaşmadan, dilde ifade bulmadan gerçekleşmez; onu algılayacak, dile getirecek, bir şiirin mısraına, bir tablonun renklerine, bir bestenin seslerine katacak çaba da gerekir. Bu artık işlenmiş, rafine olmuş bir dildir; dilden yeni bir dil üretmektir; dilde yeni bir anlam alanı oluşturmaktır. İnsan sadece yaşamaz, yaşadığını dile de getirir. İnsan sadece ev yapmaz, ev yapmanın anlamına ilişkin de konuşur. İnsan sadece yaşamaz, yaşamın anlamını da sorgular. Böylece doğal dilde, hayata, nesneye, evrene ilişkin yeni bir anlam alanı oluşturur. Bu çaba doğal dili zenginleştiren bir çabadır. *Kesbî* dil, *hulkî* dili geliştiren onun gelişimine katkı sunan bir niteliktedir. *Lisan-ı kesbî*, doğal dile, bir şahsın, bir kuşağın bir toplumun, bir dönemin, bir çağın kendisini eklemesidir. Bu, insanlık özünün ışıdığı, dile geldiği bir çabadır. Şemseddin Sami şöyle der: "İnsan vahşi hâlde yaratılmıştır. Fakat vahşi bir hâlde kalması için yaratılmamıştır. Pek çok canlı gibi insanın da büyük bir vazifesi vardır. Arı, çiçeklerin lezzetli mayasını toplayıp bal yapmak vazifesiyle mükellef kılındığı gibi, insan da kâinatın ve özellikle yeryüzündeki maddelerin mahiyet ve hakikatlerini araştırıp anlamakla mükelleftir. Elde edeceği bilgilerle insanlığın refah ve saadetini temin edecek, bu yoldaki eksikliklerini tamamlayacaktır. Diğer bütün canlıların her türlü tehlikeye karşı koyabilmeleri için bedenlerinde örtüleri, silahları, siperleri olduğu hâlde insanın çıplak olması ve tabiî silahlardan mahrum bulunması ve bu hâlde yaratılması sadece kendisinin akıl ve feraset gibi –koruyucu örtüyü, silahı, siperi bulacak ve keşfedebilecek- bir kuvvete sahip olmasındandır. Bu durumda akıl ve ferasetini kullanıp, muhtaç oldukları şeyleri keşfedenler ve düşünme kabiliyetini olgunlaştırıp artırmaya çalışanlar diğer yaptıklarından daha üstün, daha medeni bir hayat sürerler. Bu tabiî vazifeyi ihmal edenler ise tembellikleri gereği diğer canlılardan daha aşağı kalır ve onlar gibi sıkıntı, meşakkat ve tehlikeler içinde yaşamaktan kurtulamazlar (Şemseddin Sami, 1996c: 142-143). *Kesbî* dili oluşturmayan milletlerde dil doğal hâliyle kalır; kültür ve medeniyet oluşmaz. Dilde kültür oluşturmak, aklı ve zihni oluşturmaktır. Evreni, dünyayı, hayatı, duyguları, dilde yeniden üretmek, varoluşa ilişkin bir anlam alanı oluşturmak, bütün bunlar *lisan-ı kesbî* içinde yer alır. *Lisan-ı kesbî*, giderek büyüyen ve kendini besleyen bir nitelikte ortaya çıkar. *Kesbî* lisan kendi kendini çoğaltan, kendi kendini besleyen, kendi kendini geliştiren ve zenginleştiren bir yapıdadır.

Dil ile yaşama kültürü arasında doğrudan bir ilişki vardır. Bazı toplumların yaşam kültürleri eksiktir, gelişmemiş ve oluşmamışlardır. Dünyaları eksik olan toplumların dili yaşama, dilde bir kültür üretme kapasiteleri de zayıftır. Tabi bazı toplumlar, yetiştirdikleri yetenekleriyle *kesbî* dili daha çok üreten toplumlardır. Bazı toplumlarda dili üretme kapasitesi sınırlıdır. "Dili üretme kapasitesi sınırlı olmak demek", yaşama kültürü, varlığı algılama ve anlamlandırma kapasitesi sınırlı olmak demektir. Zihin ve gönül dünyaları belirli bir zenginlikte ortaya çıkan toplumlarda edebiyat ve sanat da, felsefe ve bilim de kendini gösterir. İnsanlar dilde eser üretirken, bu eserlerle de bir dil üretirler. İşte eserlerde üretilen bu dil, Şemseddin Sami'ye göre *kesbî dil*'dir. Buna göre *kesbî dil* şiirlerdir, romanlardır, hikâyelerdir, efsanelerdir, masallardır, türkülerdir, ağıtlardır, ninnilerdir, felsefelerdir, bilim ve kültür eserleridir. Şemseddin Sami, *Medeniyyet-i İslâmiyye* başlıklı yazısında, *kesbî lisanı*, daha geniş bir çerçevede örnekler: astronomi ve astroloji, matematik ve coğrafya, tabiî ilimler ve tıp, hikmet (felsefe) ve kanun (hukuk), edebiyat ve tarih, sanayi ve ma'muriyet… bütün bunlar, *lisan-ı kesbî*'nin insan dünyasındaki farklı yansımalarını oluştururlar (Şemseddin Sami, 1996c: 142-143).

Lisan-ı kesbî, medenî milletlerin dili olarak, doğal dilin yazarlar, şairler, edebiyatçılar, bilim adamları, filozoflar eliyle zenginleşmesidir. Bir dilde verilen eserler, *lisanı-ı kesbî*'nin oluşmasına katkı sağlar. Dildeki *kesbîlik*, doğal dilin işlenmesi, biçimlenmesi, şekillenmesi ile oluşur. Bir dilde üretilen eserler, o dilin anlam bakımından zenginleşmesi ve yeni ifade imkânlarına kavuşması açısından önemlidir. Bir dil, işlendiğinde, kendisiyle edebiyat sanat ve düşünce eserleri üretildiğinde aşiret dili olmaktan kurtularak dünya dili hâline gelmeye başlar. İşlenmemiş dil kabadır, içeriği oluşmamıştır, derinlikten yoksundur, dünya görüşü, varlık ve insan anlayışı zayıftır; insanı, evreni, hayatı kavramaktan uzaktır. Dilin işlenmesi öncelikle edebiyatçılar, düşünürler tarafından gerçekleştirilir. Dilin gücü edebiyatçı ve filozofun da gücüdür, edebiyatçı ve filozofun gücü de giderek lisanın gücü olmaya başlar. Buna göre dil ve dilde üretilen eserler arasında karşılıklı bir ilişki vardır: Dil, eseri üretir, onun maddesini ve bedenini oluşturur; dilde üretilen eserler de yine dile döner, dilin anlamını, derinliğini ve ruhunu oluşturur. *Hulkî* ve *kesbî* lisan, karşılıklı olarak birbirine yansıyan, birbirlerini geliştiren nitelikte ortaya çıkarlar.

(3) "Lisan-ı Hulkî" ve "Lisan-ı Kesbî" Açısından Türkçe

Yukarıda da değinildiği üzere Şemseddin Sami, çalışmalarının çoğunu Türkçeye adamış biridir. Onun dil üzerine, edebiyat üzerine, dil kültürü üzerine yazdığı yazıların, doğrudan ya da dolaylı olarak Türkçeyi *hulkî* ve *kesbî* olarak anlamaya yönelik olduğu söylenebilir. Onun, sözlük ve dilbilim çalışmalarıyla Türkçeyi *hulkî* olarak tespit etmeye, düşünce ve edebiyat çalışmalarıyla da *kesbî* anlamda geliştirmeye çalıştığı söylenebilir.

Kamus-ı Türkî, *Divan-ı Lügat-it Türk*'ten bu yana yazılmış en önemli Türkçe sözlük niteliğindedir. *Divan-ı Lügat-it Türk*'te, dönemin boyları arasında konuşulan Türkçe kelimeler yer almaktadır, *Kamus-ı Türkî*'de ise Türkçe'nin diğer kültür ve dillerle etkileşimi sonucu elde ettiği, bütün birikim yer alır. Bu iki sözlük, bize Türkçenin zaman içinde geçirdiği evrimi de gösterir. *Lisan-ı hulkî* ve *lisan-ı kesbî*, dilin canlılığı içinde buluşarak bir dilin bütünlüğünü oluşturmaktadır. Nitekim Şemseddin Sami, "Lisan-ı Türkî - Osmanî" isimli makalesinde Türkçenin bütünlüğü üzerinde durur. Ona göre Türkçe, zaman içinde Doğu ve Batı Türkçesi olarak farklılaşmaya uğramıştır. Bu farklı evrelerine karşın tek bir Türkçe vardır. Osmanlıca ve Çağtayca denilen diller, Türkçedir; Türkçenin kendi evrimi ve canlılığı içinde, birbirinden çok farklı mekânlarda ortaya çıkan aynı dilin farklı evreleridir. Bu hususu *Kamus-ı Türkî*'nin girişinde dile getirir: "İşte Çağtayca ism-i sakimine [yanlış adlandırmasına] mukabil Osmanlıca namıyla şöhret bulan ve Garp Türkçesi namıyla Şark Türkçesinden tefriki daha münasip olan lisanımız, Türkçenin şubesidir" (Şemseddin Sami, 1314: d).

Şemseddin Sami, Türkçenin doğu ve Batı Türkçesi olarak farklı gelişim evreleri şeklinde ortaya çıktığını, doğu Türkçesinin doğal ve kaba yapısını koruduğunu, buna karşın Batı Türkçesinin ise pek çok kültürle karşılaşarak aslından uzaklaştığını, zaman içinde İstanbul Türkçesi olarak zarif, hoş ve güzel bir dil hâline geldiğini, bu şekilde "Cengâver ve haşin bir aşiret lisanı hâlinden [olmaktan] çıkıp en nazik ve en güzel perîpeyker ve melek-sima bir kızın ağzının letafetini artıracak bir halâvet [tatlılık, zariflik] peyda ettiğini" söyler. Görüşlerini daha da ileri götürerek şöyle der: "Dünyada sem'a en ziyade letafet-bahş [kulağa en hoş gelen] lisan İtalyanca veya Rumcadır diyenler vardır. Lâkin tecribe edenler teslim ve itiraf ederler ki dünyada sem'a en hoş gelen ve anlamayanları bile meftun ve hayran eden bir lisan var ise o da İstanbul'da ve devletin büyük şehirlerinde tekellüm olunan Türkçedir" (Şemseddin Sami, 1969: 164).

Şemseddin Sami, Türkçenin *hulkî* kısmıyla ilgili bunları söyledikten sonra *kesbî* boyutu konusunda da şunları söyler: "Lisanımız pek güzeldir. Dünyanın en güzel lisanıdır desek mübalağa etmiş olmayız. Güzelliği nisbetinde de kolaydır. Bu ise nail olduğumuz bir ni'met-i uzmâ [büyük nimet]'dır. Edebiyyatımız ise lisanımızla mütenasib değildir. Edebiyyatımız pek geridir ve yanlış bir yola sapmıştır. Bu sebebden lisanımızın güzelliği sade tekellümde kalıp kolaylığından da istifade edemiyoruz. Edebiyatımız muhtaç-ı ıslâhtır, muhtac-ı terakkidir ve daha doğrusu söylediğimiz lisanın esas ittihaziyle ona göre muhtac-ı tebdil ve tecdididir. Buna her sahib-i hamiyyet ve gayretin çalışması iktiza eder. Bunun aksine usul-i kadîmenin devam ve bakasına çalışanlar ise insafsızlık etmiş olurlar" (Şemseddin Sami, 1969: 171).

Şemseddin Sami, bir başka yazısında da dilde üretilen *kesbî* kültürün durumu ile ilgili olarak şu tespitte bulunur: "Yukarıda dedi idik ki bir lisanın hüsn ü letafet ve mükemmeliyyeti iki türlüdür. Biri tabiî ve Allah vergisi, diğeri kesbî ve sun'î. İmdi Türkçemizin tabiî olan hüsn ü letafet ve mükemmeliyyeti müsellem olduktan sonra bizim elimizde olan ikinci cihete atf-ı nazar edelim: Bakalım edebiyyatımız ne hâldedir? Türkçe edebiyatının suret-i zuhuriyle devirden devire ne gibi tebeddülata [değişimlere] uğradığını yukarıda mücmele'n [güzelce] beyan ettik ve yalnız bin tarihinden evvelkilerde değil on birinci ve on ikinci karn-ı hicrî asarında dahi sadra şifa verecek bir şey bulamadık. On üçüncü karn-ı hicrîde ve hattâ bu karnın nısfından sonra [bu asrın yarısından sonra] edebiyyatımız için bir devr-i tecedüd [yenilenme dönemi] açıldı. Yarım asır az zaman değildir. Bu kadar zamanda hiçten başlayıp hayli ileri gitmiş edebiyyat vardır. Lâkin ma'lûmdur ki müceddeden [yeniden] küçük bir hane yapmak çok defa büyük ve eski bir konağı ta'mir etmekten kolaydır. Ta'mirci o cesim [büyük] sütunlara keser urmağa birdenbire kıyamaz, o kadar emekle vücuda gelmiş olan o kâr-ı kadim boyaları, nakışları, her ne kadar tebdillerini tasmim etse [değişiklikleri tasarlasa] bile birdenbire düşürmeğe acır" (Şemseddin Sami, 1969: 165).

Şemseddin Sami, edebiyatta yenileşme fikrini makalelerinde işler. Gelinen noktada yenileşme (*teceddüd*) kaçınılmazdır. Sami, bu fikrini, kendi zamanının antropolojik anlatılarından örnekler alarak anlatmaya çalışır: "Vahşilerin kıyafetleri müzelerde tarih-i tabiî nümune-hanelerinde, hayvanat bahçelerinde seyre şayan olduğu gibi, bizim eski edebiyatımızın dahi bu kabilden olanları âsâr-ı atika kabilinden muhafazaya müstehaktırlar; lakin bundan sonra dahi o yolda devam etmek muhaldir. Tabiat ve zaman tarz-ı cedid-i edebî vücuda getirdi. Artık eski edebiyatımız usulünün devamı daire-i imkân harici"dir" (Şemseddin Sami, 1996b: 127). İşte bu noktada edebiyatta ve dilde yenileşme (*tarz-ı cedid-i edebî*) olayı kendini gösterir. Sami bu hareketten umutludur. Yenileşme hareketi, Batı merkezlidir. Edebiyatın bir an önce divan edebiyatı ekseninden kurtulup Batı edebiyatı örneğinde olduğu gibi geniş bir ifade imkânı ile yeniden yapılanmasını ister. "Lisanlarına vakıf olanların rana [iyice] malumudur ki, ümem-i garibeye [Batılı milletler] sanayide bizden ne kadar ileri iseler, ulum ve maarifin kaffe-u şuabatında [bilim ve eğitimin bütün şubelerinde] ve bilhassa şiir ve edebiyatta dahi o kadar ve belki daha ziyade ileridirler" (Şemseddin Sami, 1996a: 113-116). Şiir, Abdülhak Hamit'te görüldüğü üzere, biçim ve içerik olarak yeni bir yola girmiştir. Şemseddin Sami de, bizzat bu yenileşme çabasına Türkçedeki ilk romanı yazarak ve tiyatro eserleri telif ederek katkıda bulunur.

Türklerin çeşitli devirlerde farklı medeniyet tercihleri olmuştur. 800'lü yıllarla birlikte İslam'ı seçerken İslam kültür ve medeniyetini, 1800'lü yıllarla birlikte de Batıyı seçerken Batı kültür ve medeniyetini tercih etmiş, bu tercihler doğrultusunda dili de biçimlenmiştir. Şemseddin Sami, dilde yenileşme ve arılaşma konusunda sağduyulu bir tutum sergiler. Türkçe olmayan kelimelerin çıkarılması gerektiği yönündeki "tasfiyeci" görüşe katılmaz. Eski Türkçeden, Doğu Türkçesinden kelimeler alınabileceğini, Türkçenin gereksiz ve abartılı yabancı dil ve gramer kullanımlarından kurtarılabileceğini, ancak Türkçeye mal olmuş kelimelerin Türkçede kalması ve kullanılmaya devam etmesi gerektiğini belirtir. Öte yandan yazdığı Fransızca Türkçe, Türkçe Fransızca, Arapça Türkçe, Türkçe Arapça ve Türkçe Türkçe sözlükle, denilebilirse Türkçenin dünyanın büyük dilleri karşısında ayarını yapmış, bu şekilde *lisan-ı hulkî* ve *lisan-ı kesbî* olarak Türkçenin zenginleşmesine katkıda bulunmuştur. Bir dilin sözcüklerinin kendi tanımlarının olması önemlidir, ancak hangi kelimenin yabancı dilde hangi kelimeye karşılık geldiğini saptamak da, o dilin öz yapısına önemli bir katkı sunar.

Şemseddin Sami, Türkçenin sorunları üzerine en çok düşünen, Türkçenin gelişmesine en çok katkı sağlayan kişilerden birdir. Onun çalışmalarının birçoğu doğrudan ya da dolaylı olarak Türkçe üzerinedir. Denilebilir ki, o bütün hayatını Türkçeye, Türkçenin *hulkî* ve *kesbî* olarak anlaşılmasına ve inşasına adamıştır. Onun gibi bir dilbilimcinin tam da Türkçenin kendi kendini sorgulama döneminde yaşamış olması Türkçe açısından bir şanstır. Şemseddin Sami'de, Türkçenin, "vatan-ı aslî" dediği, Türklerin geldiği topraklarda konuşulduğu hâli ile İstanbul'da konuşulduğu hâli arasındaki farklılıkların giderilmesi, en aza indirgenmesi konusunda, örtük bir "ortak lisan" idealinin bulunduğu söylenebilir; tıpkı Kaşgarlı Mahmud'da olduğu gibi. Bu ideal, bugün de anlaşılması ve üzerinde ısrarla durulması gereken konulardan biri olarak görünmektedir.

Sonuç

Şemseddin Sami'nin tanımından hareketle söylersek *hulkî* dil doğal, *kesbî* dil ise *hulkî* dilde üretilen kültür dilidir. *Hulkî* dil, bir milletin doğasında olan, bir milletin millet olasında rol oynayan dildir; başka deyişle bireyin doğal dili, ana dilidir. Kişi onu kazanmak için bir çaba sarf etmez. Her insanda kendi ana dilini konuşma ve o dil üzerinden hayatı ve dünyayı ifade etme potansiyeli vardır; o, bu potansiyelle birlikte doğar, bu potansiyelle birlikte yaşar. Bu dil olmadan millet millet olma vasfını kazanmaz. Millet bu dille yaşar, bu dilde varolur. İçinde doğduğu dilin dünya görüşünü kazanarak büyür, hayat anlayışını, varlık, insan ve bilgi anlayışını kazanarak büyür. Doğal dil, bireyi kucaklar, kuşatır, ona imkân ve ufuk sağlar. Ancak onu işlemek, bu doğal malzeme ile bir eser ortaya koymak da insanın kendi gayret ve çabasına kalmıştır. *Hulkî* dilde dil bireyi oluşturur, *kesbî* dilde ise birey dili oluşturur. İlkinde dilin anlamı bireyi kuşatır, ikincisinde ise bireyin oluşturduğu anlam dili oluşturur. Gelişmiş topumlar *kesbî* lisanla konuşurlar. *Kesbî* lisan, medeniyet dilidir, *hulkî* lisan ise doğal dildir. Herkesin *hulkî* dili vardır, ama herkesin *kesbî* dili yoktur. *Kesbî* dili oluşturamayan toplumlar "iptidai" toplumlardır. Sami, "İnsanlar arasındaki en büyük fark medeniyet hadisesinden ibaret farktır" der. Bu demektir ki, insanlar *lisanı kesbî* ile birbirlerinden ayrılmaktadır; bu dili konuşabilen milletler medenî, diğerleri iptidai milletlerdir (Şemseddin Sami, 1996c: 144).

Bir dili önemli bir dil hâline getiren kendi doğal hususiyetleri kadar, hatta ondan daha fazla o dilde ve o dille üretilen kültürdür. Doğal özellikleri kendi başına bir dili güzel, önemli ve ileri bir yapmaa. O dille ne yapıldığı, ne üretildiği, ne ölçüde kültür ve medeniyet dili hâline getirilebildiği önemlidir. Bu da, insanların kendi çalışma ve gayretine bağlıdır. Bir toplum doğal dilde ne kadar kültür dili üretebilirse o kadar ileri ve medeni bir toplum hâline gelir. Bu da beraberinde yaşama kültürünü hayata katarak yaşama anlamına gelir. İnsan bu şekilde doğadan ayrılır, kendi insanî doğasını doğaya ekler. Onun insanlığı, insanî tözü bu eylemde ortaya çıkar. Edebiyat, sanat, felsefe eserleri ve bu çerçevede üretilen yaşama kültürü *kesbî* dile girer. Şemseddin Sami, burada dilbilimden antropolojiye, tarihe, sosyoloji ve felsefeye doğru açılan bir genişlikte fikir üretir. Bu nedenle onu sadece bir dilbilimci olarak anlamaya çalışmak yanıltıcı olabilir. Onun antropoloji, felsefe, sosyoloji gibi alanlardan da önemli ölçüde yararlandığı, bu konuda "yerli bir bakış açısı" sergilediği görülebilir. Sözgelimi, Renan ve Draper örneğinde olduğu gibi kimi Batılı görüşler, İslamiyet'i bilim, kültür, felsefe, eğitime muhalif bir din olarak ortaya koyarken, Şemseddin Sami, *Medeniyet-i İslamiye* isimli eserinde, medeni toplum kriterlerinden hareketle İslamiyet'in bilime, kültüre, felsefeye, sanata, edebiyata, mimariye, hukuka, toplum hayatına ve bütün bunlarla birlikte Batı kültürüne yaptığı büyük katkıya dikkat çeker. Şemseddin Sami, Kültür ve medeniyet meselelerine değerlendirirken, özetleyici ne nakilci bir tutum sergilemez; onun bir bakış açısı, bir duruş noktası vardır. Konuları, meseleleri, bilim ve kültürün verilerini olduğu gibi kabul etmez; bir bakış açısından, bir dünya görüşünün süzgecinden geçirerek yapar. Onun bakış açısını, duruş noktasını oluşturan temel unsurlar: İslamiyet ve beraberinde İslam kültür ve coğrafyasını ifade edecek şekilde millet/ümmet kavramıdır. Sami, Batı kültüründen beslenir, Batı kültürüne eklemlenmek ister; ancak kendisini hep İslam kültürüne, Osmanlı kültürüne ait bir kişi olarak görür. Bu da onun perspektifini ve bakış açısını oluşturur.

Görülüyor ki dilsel kültürdeki gerilik, dilin kültür üretilmesine elverişli olmamasından değil, bu yönde yaratıcı çabaların bulunmayışından kaynaklanır. Dil; sanatı, edebiyatı, felsefe ve bilimi kendi kendisine üretmez. Doğada doğal hâlde nasıl ki ev yoksa, kapı pencere yoksa onun gibi doğal dilde de edebiyat ve felsefe yoktur. Ve yine doğada nasıl potansiyel olarak ev yapacak, kapı ve pencere yapacak malzeme varsa, doğal dilde de aynı şekilde edebiyat ve felsefe yapacak malzeme vardır. Kültür insanın kendi gayreti ile oluşur, kendi ürettiği bir şeydir. Bu konuda bir geleneğin, bir kültür ve anlayışın oluşması önemlidir. *Lisan-ı kesbî*, bize insanların gayretinin önemini gösteriyor. *Lisan-ı kesbî*'yi ortaya çıkaran şey insanların çabaları ve gayretleridir. Doğal dile bahane bulmak anlamsızdır; zira onu değiştirme imkânı yoktur. Ama insanlar yaşama ve çalışma tutumlarını geliştirerek, dilsel kültürün, beraberinde uygarlığın gelişmesine daha çok katkıda bulunurlar.

Lisan-ı hulkî ve *lisan-ı kesbî*, her ikisi de, dildeki canlılığı oluştururlar. Her ikisi de dilin doğal akışına katılırlar; her ikisi de dilin canlılığı içinde bir araya gelirler. *Kesbî* lisan *hulkî* lisanı geliştirir, zenginleştirir; ancak *hulkî* lisandaki zenginlik ve ifade imkânı da *kesbî* lisanın daha üst eserlerle ortaya çıkmasına imkân hazırlar. İkisi arasında karşılıklı bir ilişki vardır. Bir dilde düşünce üretebilmek için, o dilin işlenmiş bir dil olması gerekir. Dilin işlenmesi öncelikle edebiyatçılar ve düşünürler tarafından gerçekleştirilir. Dilin gücü edebiyatçı ve filozofun gücüdür, ancak edebiyatçı ve filozofun gücü de giderek doğal dilin gücüne katılmaya başlar. Bütün bu cümlelerin sonunda şu söylenebilir: *Lisan-ı kesbî*, bir milletin kendine karşı ödevidir; ama tüm insanlığa karşı da ödevidir; kendine dönük dilidir, ama tüm insanlığa dönük de dilidir. O, bir milletin öz dilinin, medeniyet diline çevirisiyle giderek evrensel bir nitelik kazanmasıdır.